

ALİ CEMALEDDİN'İN “ARÛZ-I TÜRKÎ” İSİMLİ ESERİNE DÂİR

Araş. Gör. Erdem Can ÖZTÜRK

Nâmık Kemâl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET

Özellikle aruz ve kısmen de belâgat ilimlerine türlü konularda katkı sağlayabilecek eserlerden bir tanesi Arûz-ı Türkî'dir. Ali Cemaleddin tarafından 1291/1874-5 tarihinde yazılan eserin önemli bir bölümü aruz bahsi üzerinde durmaktadır. Bu çalışma ile söz konusu eserin muhtevası ve konuları ele alış biçimi tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arûz-ı Türkî, Ali Cemaleddin, aruz, belâgat, kafiye, bedî

ABOUT ALI CEMALEDDİN'S “ARÛZ-I TÜRKÎ” CALLED BOOK

ABSTRACT

One of the books related with especial prosody and partly rhetoric is Arûz-ı Türkî. It can contribute these sciences. The book was written by Ali Cemaleddin in 1291/1874-5. Majority of book is about prosody. Our purpose with this study introduce content and genre of the book.

Keywords: Arûz-ı Türkî, Ali Cemaleddin, prosody, rhetoric, rhyme, aesthetic

Ali Cemaleddin tarafından yazılan ve 1291/1874-5 tarihinde İstanbul'da Mekteb-i Sanayi Matbaası'nda basılan eser kaynaklarda genellikle, müellifinin de tâbiriyle, “Arûz-ı Türkî” olarak geçmektedir. Eserin 1291 tarihinde basılmış bir nüshasını, ön ve arka kapağı eksik olmak üzere, sahafta bularak satın almış ve bu eser üzerinde bir yüksek lisans tezi hazırlamış bulunuyoruz (Öztürk, 2010). Söz konusu eserle ilgili bir tanıtma yazısı kaleme alınmasının tezi tamamlayıcı bir çalışma olacağı düşünülmüş ve tezimizin inceleme kısmındaki esere dâir bilgilerden de geniş ölçüde istifade edilerek bu yazı hazırlanmıştır.

Eser zikredildiği üzere kaynaklarda genellikle “Arûz-ı Türkî” olarak geçmektedir. Bununla birlikte “Arûz-ı Türkî”, “İlm-i Kavâfi” ve “Sanâyi-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî” olmak üzere üç ana bölüm ile sonda bulunan yedi fasikül halindeki aruz cetvellerinden oluşmaktadır. Fasiküller hariç toplamda 168 sayfa olan eserin 2-105. sayfaları arası tamamen aruz bahsine ayrılmış bulunmaktadır.

Eserin baş tarafında yazarın isminin yer aldığı mühürlü bir sayfa bulunmaktadır. Mührün altına da, *bu mührün bulunmadığı eserler sahte olup, bundan kitabı elinde bulunduran kişi sorumludur*, notu düşülmüştür.

Hata-savab cetveli ile başlayan eserin ilk bölümü *Arûz-ı Türkî* başlığını taşımakta ve giriş mahiyetindeki kısım da bu bölüm dâhilinde bulunmaktadır.

Klâsik eser tertibine uygun olarak “Besmele” ile başlayan eser, “*Le’âlî-yi hamd-i bihâd ve derârî-yi sipâs-ı lâta’ad..*” (Ali Cemaleddin, 1291: 2) şeklinde “Hamdele” bölümüyle devam etmektedir. Ardından “Salvele” bölümüne geçilir. Bu kısımda Hazret-i Peygamber ile ashabına dua, salât ve selâm edilir: “*Ve ferâ’id-i şalât-ı bîntihâ ol matla’-ı kaşîde-yi enbiyâ ‘aleyhi’t-teslîm ve’t-tahâyâ efendimiz hazretleriniñ..*” (Ali Cemaleddin, 1291: 2) “*Ve şehâb-ı rahmet-me’âb-ı tarziyyât bi’l-cümle âl ü evlâd ve kâffe-yi ezvâc u aşhâb rîzvânallâhu te’âlâ ‘aleyhim ecma’in..*” (Ali Cemaleddin, 1291: 3).

“Sebeb-i Telif” bölümünde eserin ismi *Arûz-ı Türkî* olarak zikredilmiş ve eserin hazırlanması sırasında kullanılan kaynaklar ile eserin telif sebebi şu şekilde ifade olunmuştur:

“*‘İlm-i ‘arûzuñ uşûl ü fûrû’una istiḥşâl-i meleke itmek ve âşâr-ı nâçîzânemi ‘ilel-i ‘arûz pençesine düşürmemek ümniyyesiyle ‘Arûz-ı Endülüsî ve ‘Arûz-ı Câmî nâm kitâb-ı belâğat-nişâblarını ehl ü erbâbından aḥz u ta’lîm ile bi’d-defe’ât müzâkere ve mir’ât-ı ḥayâlimde Türkçe bir ‘arûzuñ te’lîf ü tertîbi şüretini müşâhede ya’nî vicdân-ı perişânımda ced-be-ced Türk olup da eş’âr-ı ‘Arabî ve Fârisî nazm u kırâ’at eylemek hevesinde bulunanları daḥı ‘arûz-ı ‘Arabî ve Fârisî taḥşîli tekellüfünden kırtarmağı mülâhaza eyledigimden zıkr olunan kitâbların mü’ellifleri rûhâniyyetine mütevessilen ḥavâşş u ‘avâma fâ’ide-baḥş olacaḥ yolda âlâyiş -i elfâzdan berî ve luğât-ı ğarîbe-i ğayr-ı me’nüse isti’mâlinden ‘ury ğâyet açık ve vâzîḥ bir ‘arûz tanzîm ve (‘Arûz-ı Türkî) nâmıyla tevsîm iderek..*” (Ali Cemaleddin, 1291: 3-4).

Aruza, şiirin özellik ve inceliklerine bununla birlikte edebî sanatlarla tam vâkıf olmanın şiirle uğraşan tüm edipler için zarurî olduğunu ifâde eden Ali Cemaleddin, “... *inşâd-ı eş’ârın heves-kârı ve gülşen-i nazm-ı rengîniñ ‘andelib-i zârı oldığı cihetle ‘ilm-i ‘arûzuñ uşûl ü fûrû’una istiḥşâl-i meleke itmek ve âşâr-ı nâçîzânemi ‘ilel-i ‘arûz pençesine düşürmemek ümniyyesiyle ‘Arûz-ı Endülüsî ve ‘Arûz-ı Câmî-nâm kitâb-ı belâğat-nişâblarını ehl ü erbâbından aḥz u ta’lîm ile bi’d-defe’ât müzâkere ve mir’ât-ı ḥayâlimde Türkçe bir ‘arûzuñ te’lîf ü tertîbi şüretini müşâhede..*” (Ali Cemaleddin, 1291: 3) sözleriyle *Arûz-ı Endülüsî*, *Arûz-ı Câmî* gibi eserleri daha önce erbabından okuduğunu, hem bu eski bilgilerinden, hem de söz konusu eserlerden hareketle, aruz kusurlarına özellikle dikkat ederek eserini oluşturmaya çalışacağını bildirmektedir. Ali Cemaleddin yine aynı yerde *Türkçe bir aruz kitabı* yazma gereğini ve hevesini de açıklamaktadır ki bu *Arûz-ı Türkî* nin yazar tarafından bir *aruz kitabı* olarak düşünüldüğünün açık kanıtıdır.

Ali Cemaleddin’in, aslen Türk olup Arap - Fars aruzu ve şiiriyle karşılaşabilecek olanlara da hitap eden bir eser yazmak amacıyla olduğu şu

cümlelerinden anlaşılıyor: “... *Türk olup da eş‘ār-ı ‘Arabî ve Fârisî nazm u kıra‘at eylemek hevesinde bulunanları dahtı ‘arüz-ı ‘Arabî ve Fârisî taḥşîlî tekellüfünden kırtarmağı mülâhaza eyledigimden zıkr olunan kitâblarıñ mü‘ellifleri rûḥâniyyetine mütevessilen ḥavâşş u ‘avâma fâ‘ide-baḥş olacaḡ yolda âlâyiş-i elfâzdan berî ve luġât-ı ġarîbe-yi ġayr-ı me‘nüse isti‘mâlinden ‘ury ġâyet açık ve vâzih bir ‘arüz tanzîm ve (‘Arüz-ı Türkî) nâmıyla tevsîm iderek...*” (Ali Cemaleddin, 1291: 3-4). Yine aynı cümlelerden anlaşıldığı üzere Ali Cemaleddin, eserini yazarken kullanımdan düşmüş, anlamı herkesçe malûm olmayan kelimelere yer vermemeye ve mümkün mertebede anlaşılır bir dil kullanmaya çalışacaktır. Yazarın bu dikkatini eser boyunca görmek mümkündür. İleride sırası geldiğinde daha ayrıntılı ve örnekleriyle açıklanacağı üzere yazar, terimlerin kelime anlamlarını vermiş, söz konusu kelimelerin neden terimleştiğini de izah etmiştir.

Ali Cemaleddin, klâsik eser tertibine uygun olarak hazırladığı eserinde “Sebeb-i Telif” bölümünün ardından padişahın adını zikretmeyi de unutmamaktadır: “... *pâdşâh-ı ‘adâlet-nişâb ve şehenşâh-ı mu‘azzez-elġâb es-sultân ibnü’s-sultâni’s-sultân (‘Abdü’l-‘azîz Ḥan) ibnü’s-sultâni’l-ġâzi Maḥmûd-ı ‘Adlî Ḥan edâmallâhu te‘âlâ...*” (Ali Cemaleddin, 1291: 4).

Yazar, yukarıda zikredilen bölümlerin ardından eserin asıl ve en teferruatlı bölümüne “‘Arüz” konusuyla giriş yapmaktadır: “*Ma‘lûm ola ki kelâm-ı menşûruñ mîzânı ‘ilm-i mantıġ oldığı gibi kelâm-ı mevzûnuñ mîzânı ‘ilm-i ‘arüzdur bu ‘ilme ‘arüz ismi verilmesiniñ vech-i tesmiyyesi müte‘addid olup...*” (Ali Cemaleddin, 1291: 4). Yazar, önce söz konusu ilme “aruz” isminin verilmesine dâir farklı görüşlerin bulunduğunu söyleyip daha sonra kendi katıldığı görüşü açıklamaktadır: “*çünkü luġatda ‘arüz (nâhiye) ma‘nâsında ve ‘ilm-i mezkûr ‘ulûm-ı sâ‘ireye nisbetle bir nâhiye hükminde bulunmasına binâ‘en bu ‘ilme (‘İlm-i ‘Arüz) dinmişdir*” (Ali Cemaleddin, 1291: 4). Hemen devamında “İstitrâd” başlığı altında aruz ilminin doğuşuna dâir İmam Halîl ile ilgili küçük bir anekdota yer verilmektedir (Ali Cemaleddin, 1291: 4).

Eserde birkaç yerde *İstitrâd* (Ali Cemaleddin, 1291: 4), *Lafziyye* (Ali Cemaleddin, 1291: 121), *Laḡîfe* (Ali Cemaleddin, 1291: 150) gibi başlıklar altında küçük hikâyelere de yer verildiği görülür. Ancak bu küçük anekdotlar eser içinde çok fazla olmayıp yukarıda zikredilen “İstitrâd”a benzer birkaç örnekle sınırlı kalmaktadır.

Eserin girişi olarak değerlendirilebilecek ilk 22 sayfalık bölümde, özellikle *aruz* konusu açıklanırken kullanılacak olan terimlerden ayrıntılı olarak bahsedilmektedir. Burada bahsi geçen terimler şunlardır: (‘Arüz), (Mısrâ‘), (Beyt), (Şî‘r), (Evezân), (Şadr), (‘Arüz), (İbtidâ), (Ḍarb), (Ḥaşv), (Zihâf), (Veted), (Sebeb), (Fâşıla), (İlel).

Şiirden ve şiirle ilgili terimlerden bahsedilen bu kısımda “*Biz ona (Peygamber’e) şiir öğretmedik. Zaten ona yaraşmazdı da. O’nun söyledikleri, ancak Allah’tan gelmiş bir öğüt ve apaçık bir Kur’ân’dır.*” (Yâsin: 69) meâlindeki ayete de yer veren Ali Cemaleddin, burada kast edilen mânânın

şiiirin yasaklanması olmadığını, aksine Hz. Peygamber'i şâirlikle ve Kur'ân'ı şiiir olmakla itham eden batıl inancın reddi olduğunu söylemektedir. Yazar, Hazret-i Hasan hakkında anlatılan bir rivâyetle ve “*Şu‘arâ’ü’l-İslâm tahte livâ’ike fî’l-cenne*”¹ sözüyle düşüncelerini desteklemektedir.

Ali Cemaleddin’in, aruz vezinlerinin oluşumunu açıklamak için kullanacağı pek çok terimle ilgili geniş bilgiler verdiğiinden bahsedilmiştir. Meselâ yazar *sebeb*, *veted*, *fâsıla* gibi ilerde çok sık kullanacağı terimlerden *sebeb*’i şöyle tanımlamaktadır: “... *ķavâ’id ü şürû’-ı evzân-ı şî’ri te’sîs zimnında (sebeb), (veted), (fâsıla), şî’riñ mebnâ-yı îleyhidir dimişler ki işbu eczâ-yı şelâseniñ biri olan (sebeb) iki kısma münķasım olup biri (sebeb-i ħaîf) ve kısm-ı diğeri (sebeb-i şakîldir) meselâ (ben ve sen) lafızlarında olduğı gibi ki ħarf-i evveli müteħarrik ve ħarf-i sâniyi sâkin olan iki ħarfdan mürekkeb lafza (sebeb-i ħaff) ve (leke ve teke) kelimelerinde bulunduğı vechile iki ħarf-i müteħarrikden terekķüb iden lafza (sebeb-i şakîl) dinür*” (Ali Cemaleddin, 1291: 8).

Bu açıklamalardan sonra *sebeb*, *veted*, *fâsıla* gibi terimlerle ilgili olan ve cüzlere bir takım eksiklikler getirerek veya ziyâdelik vererek farklı tef’ilelerin ortaya çıkmasına sebep olan iki terimden, “*ziĥâf*” (Ali Cemaleddin, 1291: 10) ve “*îlel*” (Ali Cemaleddin, 1291: 10)’den bahsedilmektedir.

Ali Cemaleddin, farklı cüzlerin ortaya çıkmasına vesile olan bu eksiklik, fazlalık ve değişikliklere genel olarak *îlel* adının verildiğini söyledikten sonra, bunları Arap’ta olanlar, Acem’de olanlar, müşterek olanlar şeklinde tasnif eder. Ardından bunların toplam sayısının otuz yedi olduğunu söyleyip bunları tek tek açıklamaya başlar. Bu bölümde söz konusu edilen terimler şunlardır: (*Ĥabn*), (*Ṭayy*), (*Ĥabl*), (*Ķabz*), (*Ķaşr*), (*Ķaṭ’*), (*Keff*), (*Kesf*), (*Vaķf*), (*Ĥaz*), (*Şalm*), (*Teş’îs*), (*Ĥazf*), (*Beter*), (*Terfîl*), (*İzâlet*), (*Tesbiğ*), (*İzmâr*), (*‘Aşb*), (*Ķaṭf*), (*Cüz’*), (*Şaṭr*), (*Nehk*), (*Ĥarm*), (*Ĥarb*), (*Şeter*), (*Hatm*), (*Cebb*), (*Zelet*), (*Şekl*), (*Ceĥf*), (*Ced’*), (*Ref’*), (*Şelm*), (*Şerm*), (*Naĥr*), (*Rub’*).

Bunlardan “*mefâ’ilün*” cüzünün oluşumuna vesile olan “*Ķabz*”ı örnek olması açısından aşağıya alıyoruz: “*Ķabz ķāfiñ fetĥiyle mertebe-yi ĥâmse-yi cüz’de bulunan ħarf-i sâkini ĥazf u isķâṭ itmege ya’ni (mefâ’ilün) cüz’deki yâ ħarfini ĥazfıla (mefâ’ilün) eylemege dinür luğatda (bir nesneyi almak ve dürüp bükme) ma’nâsındadır ki (mefâ’ilün) cüz’inde yâ ħarfî alınıp kısadılmış ya’ni cüz’-i mezkûr ba’de’l-ĥazf (mefâ’ilün) kalmış olduğından menķülün ileyhi (maķbûz) olur*” (Ali Cemaleddin, 1291: 11). Bir diğeri örnek olarak da “*fe’ilâtün*” cüzünün teşekkülünü anlatan “*Ķaṭ’*” terimini alalım: “*Ķaṭ’ veted cüz’ünün sâkinini ĥazf ve müteħarrikini iskân itmege ve luğatda ķāfiñ fetĥiyle (kesmege) dinür ki (mütefâ’ilün) cüz’inde olan (’ilün) vetedindeki nün sâkini ba’de’l-ĥazf lâm müteħarrikini iskân ile (mütefâ’il) kaldıkda bunun yirine yine o vezinde olan (fe’ilâtün) getirülmege menķülün ileyhi (maķtû’) olur*” (Ali Cemaleddin, 1291: 11).

¹ “İslâm şâirleri Cennet’te senin sancağın altında olacaklardır.”

Bu şekilde otuz yedi adet terim hem lugat hem de terim anlamlarıyla birlikte açıklanmakta ve aruz cüzlerinin teşekkülünden bahsedilmektedir.

Ali Cemaleddin daha sonra taktinin öneminden bahsederek takti ile ilgili örnekler vermektedir. Yazar taktinin hem şiir hem de aruz için önemini şu örnek ve ifadelerle duyurmaktadır:

“... Görüp nev-res/te-yi serv-i/bülendi kad/di mevzûnı
Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün
Temevvüc ey/leyüp taşdı/dü-çeşmim eş/k-i pür-ğün
Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün
Açıldı lâ/le-veş gül-zâ/r-ı dilde ni/ce biñ yara
Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün
Tabîbâ bû/se-yi la‘lîn/dürür tîmâ/r u ma‘cûnı
Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün

Şeklinde ancak uşûl-i taqţî‘ bir taqţım şerâ‘îti mutaz ammin olup bunların biri elfâz-ı beytiñ ‘ayn-ı kitâbetine bakılmayup hemân şüret ü hey’et-i telaffuzına ya’nî kelâmîñ okunuşuna i‘tibâr olunmalıdır ve yazılışda mevcûd olup da okunuşta zâhir olmayan harfler kâ‘ide-yi taqţî‘e tevfiķ için başluca harf ‘add olunmalıdır meşelâ beyt-i mâre’z-zikrde (görüp) lafzının vâ[v]ları ve (taşdı)nın elifi ve (dü) lafzının vâvî şüret-i kitâbetde mevcûd iken ħîn-i taqţî‘de sâķıķ olmuşlar ya’nî (vâv) zammeyi ve (elif) fethayı ve (yâ) kesreyi îmâ itmesi żarûrî olmağıla taqţî‘den düşmüşlerdir zîrâ i‘tibâr (fetha ve kesre ve zamme) dinilen nefsi harekeye münħaşır olmağıla eşnâ -yı taqţî‘de müteħarriki müteħarrike ve sâķini sâķine tekâbül itdirmek lâzım olup faķaķ fetha kesreye, kesre fethaya, fetha zammeye mukâbil olur ve kitâbetde harf-i vâħid ile yazılan ħurûf-ı (müşeddede) taqţî‘î hâlde biri müteħarrik diğeri sâķin olmak üzere iki harf i‘tibâr olunabilür mişâlimiz olan beytiñ (kadd-i mevzûnı) lafzındaki dâliñ taqţî‘inde iki harf yazılması gibi ve ba‘z-ı ħurûf kitâbetde mevcûd olmasa bile taqţî‘de zâhir olur (nev-reste’) kelimesiniñ (nev-reste-yi) yazıldığı gibi uşûl-i taqţî‘iñ mutazammın olduğu şerâ‘îtiñ biri de harf -i (hâ) olup egerçi beytiñ vasaķında vâķı‘ olur ise sâķıķ ve aħır -ı beytde bulunduğu taķdîrde bir harf-i sâķin maķâmına kâ‘im olur (lâle) ve (nice) ve (yara) lafzları gibi ki (lâle) ile (nice) vasaķda ve (yara) nihâyetde vâķı‘ olmuşdur biri daħı (vâv) veyâħud (elif) veyâħud (yâ)dan soñra gelen nündür ki mâ-ķablindeki harekesi kendi cinsinden ise ya’nî elif ise fetha vâv ise zamme ve yâ ise kesre olup faķaķ mâ-ķablindeki hareke ‘arż olmaz ise taqţî‘den düşer ...” (Ali Cemaleddin, 1291: 17-18).

Yazarın taktiye verdiği önem kitabın sonuna kadar açıkça görülebilmektedir. Yazar, kitaptaki hemen tüm şiir örneklerinde, şiiri verdikten sonra alt tarafta şiirin taktili, tef’ilelere ayrılmış hâlini de vermeyi ihmal etmemektedir. Ali Cemaleddin burada hem beyitleri tef’ilelere ayırmakta hem de beyitlerin altına şiirlerin vezinlerini yazmaktadır:

“(Beyt)
Cemâliñ nûrını ey mâh-rû bir kez gören insân

‘Aceb kim olmamak mümkün midir hayran saña ey cān
(Taḳṭī‘i)

Cemālīn nūrını ey mā/h-rū bir kez/gören insān

Mefā‘ilün/Mefā‘ilün/Mefā‘ilün/Mefā‘ilün

‘Aceb kim ol/mamak mümkün/midir hayra/ saña ey cān

Mefā‘ilün/Mefā‘ilün/Mefā‘ilün/Mefā‘ilün” (Ali Cemaleddin, 1291: 18).

İleride aruz bahirlerinden bahsedilirken takti örneklerine yine yer verilecek ve eserden fotoğraf alıntlarıyla yazarın taktiyi eserinde nasıl belirttiği gösterilecektir.

Kitabın devamında izleyeceği yol için Ali Cemaleddin şu ifâdeleri kullanmaktadır: “Ma‘lūm ola ki bu maḥalle degin uşūl-i evzān-ı şîr ta‘rîf ü beyān ve bunlara ‘arız olan ‘ilel-i mütenevvi‘a ‘ale’l-infirād şerḥ u ityān kılınmış olduğundan ba‘dezin ‘ulemā-yı ‘arūzūn tertib eyledikleri buḥūn daḥı bildirmek lāzım gelmiştir” (Ali Cemaleddin, 1291: 21). Hemen devamında yazar, yukarıda açıkladığı asıl kurallara bağlı olarak ortaya çıkan aruz bahirlerini ayrıntılı olarak incelemeye başlamaktadır. “Şöyle ki müşārūn ileyhim beyānı sebḳat iden uşūlden bir taḳım baḥrler tertib idildiler ki bunlardan ba‘zıları eczā-yı tefā‘iliyyeden biriniñ tekerrüründen ḥuşūle gelür” (Ali Cemaleddin, 1291: 21).

“...müştereken ‘Acem ile ‘Arab’a maḥşūş oldığı vāzıḥadan ve bunlanñ her birine birer mişāl getirülmek ve efā‘il-i buḥūn bu şüretle daḥı taşvîr eylemek vecîheden olmağıla ber-vech-i ātî beyānına şürü‘ olunur” (Ali Cemaleddin, 1291: 21-22).

Eserin en hacimli bölümü “(İbtidā-yı Buḥūr ve Ebyāt)” başlığı altında yirmi ikinci sayfadan itibaren başlamaktadır. Bu bölümde aruz bahirlerinin, aruz vezinlerinin sözlük ve terim anlamlarından ayrı ayrı bahsedilmekte; konuyla ilgili belâgat âlimleri arasındaki ihtilafli görüşlere yer verilmektedir. Ali Cemaleddin, belâgat âlimleri arasındaki ihtilafli görüşlerden bahsettikten sonra zaman zaman kendi fikrini ya da katıldığı âlimin görüşünü de bildirmektedir. Vezinlerdeki tef‘ilelerin çıkış noktalarına da değinen yazar her bir veznin, her bir tef‘ilenin nereden geldiğini, nasıl oluştuğunu ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Vezinlerin oluşumunu bildiren terimlerden mürekkep söz konusu olan “veznin tam ismi” başlık olarak verildikten sonra o vezinle ilgili en az bir şiir örneği verilmektedir. Örnek olarak verilen şiir, hemen alt tarafta “Taḳṭī‘” başlığı altında tef‘ilelerine ayrılarak şiirin vezni üzerinde gösterilmektedir.

Eserin “‘Arūz-ı Türkî” bölümünde yer alan ana başlıklar şunlardır: (Baḥr-ı Ṭavîl), (Baḥr-ı Medîd), (Baḥr-ı Basîṭ), (Baḥr-ı Vāfir), (Baḥr-ı Kāmil), (Rubā‘iyyāt), (Baḥr-ı Recez), (Baḥr-ı Remel), (Baḥr-ı Münserih), (Baḥr-ı Mużārî‘), (Baḥr-ı Mukteżab), (Baḥr-ı Müctess), (Baḥr-ı Serî‘), (Baḥr-ı Cedîd), (Baḥr-ı Karîb), (Baḥr-ı Ḥaffif), (Baḥr-ı Müşâkil), (Baḥr-ı Müteḳarîb), (Baḥr-ı Mütedârik). Bu ana başlıklar altındaki pek çok alt başlıkla tüm aruz kalıpları ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Arûz-ı Türkî, tüm bu özellikleri dolayısıyla aruz konusunda doyurucu bilgiler içermektedir. 168 sayfadan ve sondaki aruz cetvellerinden oluşan eserin 105. sayfasına kadar hemen hemen sadece aruz bahsi üzerinde durulmaktadır. Zaten eserin, Ali Cemaleddin tarafından bir *Türkçe aruz kitabı* olarak düşünüldüğünü de yazımızın başında, yazarın kendi cümlelerine dayanarak ifade etmiştik. Yazarın aruz bahirleri ve vezinleriyle ilgili açıklamalarından “Basî” bahri ile ilgili olanı örnek olması açısından aşağıya alınmıştır:

“(Basî) bâniñ feñhiyle geniş ve yaygın ma’nasına ve ıñılâhda eczâsı iki kerre (Müstef’ilün Fâ’ilün Müstef’ilün Fâ’ilün)den ‘ibâret bir bañrıñ ismine dirler vech-i tesmiyyesi kavlı-i Ħalil’e göre bañr-ı tavîl ile medîdîñ medlerinden münbasî olup vasañı ile añırı ekşeriyâ mañbün olarak ya’nî (Müstef’ilün Fe’ilün Müstef’ilün Fe’ilün) isti’mâl olundığından ve Züccâc’a göre eczâlarınıñ evvelleri sebebler ile münbasî olduklarından basî dinildi ve ba’zıları ‘indlerinde ‘arûz ve çarbında ĥarekât-ı münbasî oldığından basî ve memdîdîñ bunun üzerine takaddümi ise vetedi şadra qarîb oldığı cihetiledir didiler

(Eczâ-yı Bañr-ı Basî)

(Müstef’ilün Fâ’ilün Müstef’ilün Fâ’ilün) (2) def’a

(Mişâl)

(Beyt)

Cânâ bugün bir ‘aceb bî’aql u dîvâneyüm

La’lün meyün nüş idüp medhüş u mestâneyüm

İşbu beyt dañı sâlimü’l-eczâ olup taqtî’i şu vechiledir

(Taqtî’i)

Cânâ bugün/bir ‘aceb/bî’aql u dîvâneyüm

Müstef’ilün/Fâ’ilün/Müstef’ilün/Fâ’ilün

La’lün meyün/nüş idüp/medhüş u mes/tâneyüm

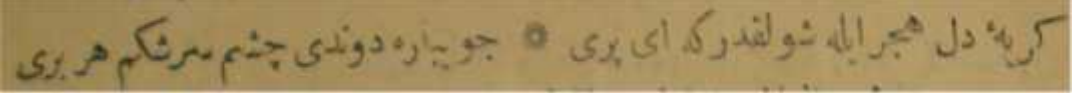
Müstef’ilün/Fâ’ilün/Müstef’ilün/Fâ’ilün” (Ali Cemaleddin, 1291: 23).

Özellikle aruz konusunda ayrıntılı ve doyurucu bilgiler verdiğiinden bahsedilen Arûz-ı Türkî’nin en önemli özelliklerinden birisi de, yukarıda zikredildiği üzere, şiir örnekleri üzerinde “taqtî” başlığı altında vezinleri ve tef’ileleri göstermesidir. Yukarıda takti ile ilgili söylenenlere ek olarak şunlar da ilave edilmelidir ki Ali Cemaleddin takti sayesinde, imlâda olmayan ama takti ile okuma esnasında ortaya çıkan seslere ya da imlâda bulunup da takti ile okuma sırasında düşen seslere dikkat çekmekte ve bunları imlâda göstermek yolunu seçmektedir. Meselâ:

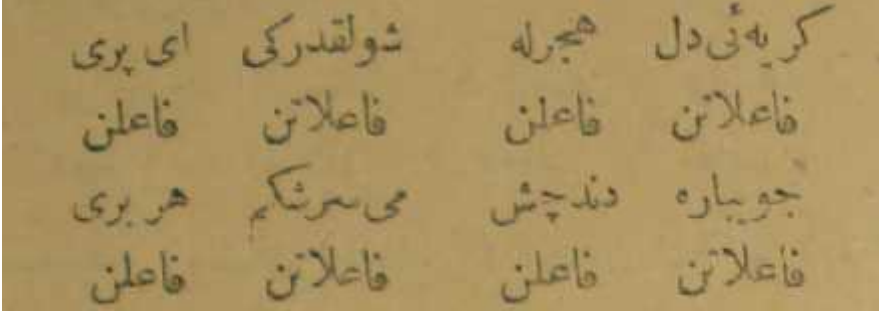
“Giry-e-i dil hicr ile şol-ğadar ki ey perî

Cüy-bâra döndi çeşm-i sirişkim her biri”

(Ali Cemaleddin, 1291: 22).

“Girye-i dil/hicr ile/şol-kađar ki/ey perī
Fā‘ilātūn/Fā‘ilūn/Fā‘ilātūn/Fā‘ilūn
Cūy-bāra/dōndi çeş/m-i sirişkim/her biri
Fā‘ilātūn/Fā‘ilūn/Fā‘ilātūn/Fā‘ilūn” (Ali Cemaleddin, 1291: 22).

Yukarıdaki beyitte görüldüğü üzere beytin normal olarak verildiği ilk şekilde *girye* kelimesinde terkip “hemze” ile gösterilmiştir:

Taktinin gösterildiği hemen alttaki kullanımda ise *girye* kelimesinin hemen sonuna “y/i/ی” harfi ilâve edilerek bir “y/i/ی” harfiyle terkip yapılması gerektiği açıkça bildirilmiştir:

Böylece imlâda olmayan ancak takti ile okuma sırasında seslendirilmesi gereken “y/i/ی” harfi açıkça gösterilmiş olmaktadır.

Benzer bir örneğe “*çeşm-i sirişkim*” kullanımında rastlanmaktadır. Şiir metninin imlâsında bulunmayan “y/i/ی” harfinin takti yapılarak imlâya alındığı

görülmektedir: (metin) (takti)

Yine “*hicr ile*” kelimesinin imlâsına dikkat edildiğinde bu kelimenin “*hicr ile*” şeklinde ayrı değil de “*hicrile*” şeklinde vasl yapılarak okunması gerektiği takti yapılarak açıkça ortaya koyulmuştur.

Yine bu örneklerde kelimelerin takti esnasında ilgili hecelerden bölünerek, okuyuşa uygun olarak verildiği görülmektedir. Doğru okuyuşu sağlayabilmek için kelimeler yazar tarafından gerekli yerlerden bölünmüş veya gerektiğinde bir sonraki kelimeyle birleştirilerek yazılmıştır.

Yeniden aruz bahirleri ve cüzleri faslına dönüldüğü zaman “*dā‘ire-yi muhtelifē*” (Ali Cemaleddin, 1291: 25), “*dā‘ire-yi mu‘telifē*” (Ali Cemaleddin, 1291: 27), “*dā‘ire-yi muctelibē*” (Ali Cemaleddin, 1291: 64), “*dā‘ire-yi müştēbihē*” (Ali Cemaleddin, 1291: 82), “*dā‘ire-yi mütenevvi‘ā*” (Ali Cemaleddin, 1291: 95), “*dā‘ire-yi müttēfaķā*” (Ali Cemaleddin, 1291: 103) isimlerinde bahirleri ve vezinleri gösteren şekillerin bulunduğu görülmektedir. Bu şekillerin içerisine birer mısra yerleştirilmiş durumdadır. Bu mısraların özelliği ise mısradaki farklı her bir kelimedenden okunmaya başlandığında farklı bir veznin elde ediliyor olmasıdır: “*Zikr olunan bahirlerin ba‘z-ı eczaları ĥumāsī*

ve ba‘z-ı eczâları sübâ‘î olduğundan üçini (muhtelife) nâmında bir dâ‘ire dâhiline alup ismine (dâ‘ire-yi muhtelife) tesmiyye eylemişler ki şekl-i dâ‘ire işbu (Seni özledi cânım ki sensiz karar itmez) mısra‘ı üzerine tertib olunarak aşhâb-ı müttâla‘âya ‘arz olundu

Mısra‘-ı mezkûruñ baħr-ı favile taṭbîkan kırâ‘ati murâd buyurulur ise (seni) lafzından ibtidâ olunmalıdır ki taṭtî‘i şu vechile dir

Seni öz/ledi cânım/ki sensiz/karâr itmez

Fe‘ülün/Mefâ‘ilün/Fe‘ülün/Mefâ‘ilün

Olup baħr-ı medîde tevfiḫ olunduğda (özledi) lafzından başlanılmaḫ lâzım geleceğinden taṭtî‘i

Özledi cā/nım ki sen/siz karâr it/mez seni

Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün/Fâ‘ilâtün/Fâ‘ilün

şüretindedir eger baħr-ı basîṭ vezninde oḫunmaḫ istenilür ise (cânım) lafzından kırâ‘at idilmelidir ki bu ḫâlde taṭtî‘i

Cânım ki sen/siz karâr itmez seni/özledi

Müstef‘ilün/Fâ‘ilün/Müstef‘ilün/Fâ‘ilün

Şu şüretde olmağıla mısra‘-ı mezkûr işbu buḫûr-ı şelâşeniñ behrinde ‘ilel ü ezâḫîfden sâlim vâkı‘ olmuşdur

Ve eger betekrâr favile naḫl murâd olunur ise (ki sensiz) lafzından bidâ‘ oluna” (Ali Cemaleddin, 1291: 24).

Söz konusu daireleri günümüz harflerine aktarmak dairelerin orijinalliğini bozduğu için şekillerden bir tanesi örnek olması açısından aşağıya aynen alınmıştır.

“Baħr-ı Favile-i Sâlim

Baħr-ı Medî-i Sâlim/Baħr-ı Basîṭ-i Sâlim’ (Ali Cemaleddin, 1291: 25).

Arûz-ı Türkî’de ayrıntılı açıklamalarla 105 sayfa boyunca aruz bahsi ele alınmaktadır. 106. Sayfadan itibaren ise “İlm-i Kavâfi” başlığı altında kâfiye bahsine geçilmektedir.

Yazar, kâfiye bahsine “kâfiye” kelimesinin sözlük ve terim anlamlarını vererek başlamaktadır: “(Kâfiye) lûgâtda bir nesneniñ bir nesne arkaşından gelmesine dinür ıstılâh-ı şu‘arâda ise kelâm-ı mevzûn arkaşına ya‘nî şî‘riñ âhırında bulunan harfe dinür ki eczâ-yı beyt anîñla rabt olunur ta‘yîn-i kâfiyede rivâyât-ı mütekâşire olup ancak beyne’l-fuzalâ kâfiye bir harfdır ki ‘ulemâ-yı ‘Arab ol harfe harf-i (revî) dirler (Revî) revâdan me‘hûzdur revâ lûgât-ı ‘Arab’da deveniñ yükini bağladıkları ipe dinilüp ol ip ile deveniñ yükü bağlandığı gibi şî‘riñ kâffe -yi eczâsı harf-i (revî) ile bağlanır” (Ali Cemaleddin, 1291: 106). Görüldüğü üzere Ali Cemaleddin, terimlerin lûgat anlamlarının yanı sıra, kelimenin anlamına isnat edilen hangi benzerlik dolayısıyla bu kelimenin terimleştirildiği konusuna da temas etmeyi unutmamaktadır.

Ali Cemaleddin kâfiye, revî gibi terimleri aruz bahsinde olduğu gibi örneklerle açıklamaktadır. Bunların ayrıntıları, istisnaları, türleri örneklerle ele alınmakta ve izah edilmektedir: “... (revî) dahı muqayyede ve mu‘tallağa olmak üzere iki nev‘dir...” (Ali Cemaleddin, 1291: 107), “İşbu harf-i (revî)niñ tebdil ve tağyiri gayr-ı câ‘iz ise de vaqt-i zarûretde kurb-ı mehâric-i hurûfa ri‘âyetle ba‘zan tahvîli mesbûk olup faka‘t beyne’s-şu‘arâ mu‘ayyebâtdan ma‘dûd olunmağıla tahvîl-i hurûfi mutazammın olan (revî)ye (ikfâ) nâmı virilmiştir meselâ (iftitâh) ve (iştibâh) lafzlarında olduğu gibi ki biri (hâ) ve diğeri (hâ)dir” (Ali Cemaleddin, 1291: 107).

“İlm-i Kavâfi” başlığı altında söz konusu edilen, örneklerle açıklanan ve hakkında geniş açıklamalar yapılan terimler şunlardır: kâfiye, revî, tevcih, revî-yi muqayede, revî-yi mu‘tallağa, ikfâ, kâfiye-yi müreddefe, kâfiye-yi mü‘essese, kâfiye-yi mücerrede, kâfiye-yi mevşûle, ridf-i aşlî, ridf-i zâ‘id, müreddef-i mürekkeb, res, dahîl, işbâ‘, sinâd, kâfiye-yi hurûc, nefâz, kâfiye-yi mezîd, kâfiye-yi şâygân.

Ali Cemaleddin eserinin 116. sayfasından itibaren “Şanâyi‘-i Şî‘riyye ve ‘İlm-i Bedî” başlığı altında edebî sanatları ve bedî ilminin alanına giren konuları ele almaya başlıyor.

Yazar Şanâyi‘-i Şî‘riyye ve ‘İlm-i Bedî’ bahsine iyi bir şâir olmak için gerekli hususiyetlerden bahsederek ve eski şiirimizdeki mazmunlara, teşbihlere göndermeler yaparak başlamaktadır.

Hangi lisanda olursa olsun iyi bir şâir olmak için; o dilin inceliklerine vâkıf olmak gerektiği, o dilin terimlerini ve kelimelerinin telaffuzunu hakkıyla bilmenin lüzûmu, o dilin belâgatta “garfîb” olarak adlandırılan, âşinâ olunmayan, kelimelerinin kullanımından kaçınmak gerektiği öncelikli olarak vurgulanmaktadır: “Bir şâ‘ir kanğı lisân ile olursa olsun şî‘r söyleyeceği vaqt o lisânîñ dağkayık u müfredât ve telaffuzât u muştalâhâtını kemâliyle istihşâle

ğayret ve şîrde birtağım kelimât-ı ğarîbeden ictinâb...” (Ali Cemaleddin, 1291: 116). Yine o dile ait âşinâ olunan terimlerin ve tabirlerin kullanılması, bunu sağlayabilmek için meşhur şâirlerin örnek alınması, belâgat yönünden başarılı eserlerin okunarak örnek alınması, hatta bunların ezberlenmesi, başarılı bir şâir olabilmenin şartları arasında sıralanmaktadır. Bütün bunların çok büyük çabalarla sağlanabileceğini söyleyen Ali Cemaleddin, bu özelliklerin şâir olmak isteyen bir kişi için birer meleke hâline gelmiş olmasının öneminden de bahsetmektedir: “... *ıştılâhât-ı me'nüse ve şâyi'a isti'mâl itmege mezîd i'tinâ ve diğkat itmeldir ve icâbı tağdîrinde ta'bîrât ve teşbihât kullanmak için ibtidâ hâlinde meşâhîr-i şu'arâ ve ekâmîl-i hükemânîñ eş'ar-ı feşâhat-dişârını hâvî olan dîvân-ı belâğat-bünyânlarını mü'tâla'aya haşren rikqâtu ekserini hıfza alarak tabî'at-ı şî'riyye dinilen seciyye-i celîleyi istihşâle ğayret ve o hâli tabî'at-ı sâniyye ya'nî meleke idinmege şarf-ı mesâ'î ve himmet iderek üdebâ-yı eslâf eşerine sâlik olmalıdır...*” (Ali Cemaleddin, 1291: 116). Yazar, “...*erbâb-ı sühân inşâd-ı nazm u neşrde münâsebet ve müşâbehet arayup o yolda şarf-ı mezâmîn eylediler ya'nî her nerde gül zîkr eylediler ise 'ağabinde bülbül getürdiler*” (Ali Cemaleddin, 1291: 116) ifadeleriyle eski şâirlerin kullanımları sebebiyle yerleşmiş bazı benzetmelerin, birbiriyle kullanımı hoş görülen kelimelerin yeni şâirler tarafından bilinmesi için de eski eserlerin okunmasının lüzumlu olduğunu söylemektedir.

Yazar, bu sözlerinin devamında çeşitli beyitlerle, söz ettiği benzetmelerden örnekler vermekte ve bunları kısaca açıklamaktadır. Ancak bunu yaparken kullandığı beyitlerin kimlere ait olduğu konusunda bilgi vermemektedir.

Ali Cemaleddin, şiiri güzel gösterenin manevî ve lafzî sanatlar olduğunu ve bunun da ilm-i bedî ile ilgili olduğunu ifade eder: “...*zîrâ şanâyi'-i ma'neviyye ve lafziyye beyt-i şî'riñ nağş u ârâyişi mağâmındadır bu şûret ise istihâm-ı 'ilm-i bedî' ile olur...*” (Ali Cemaleddin, 1291: 120)

Yazar, kitabın kalan kısmında edebî sanatlardan bahsedip bazı nazım şekilleri ve türleriyle ilgili verdiği bilgilerin ardından, 7 fasikül halindeki aruz cetvelleriyle eserine son vermektedir.

Eserin ‘*Arûz-ı Türkî*’ başlıklı aruz bahsi diğer bölümlere oranla çok daha geniş tutulmuş ve bu konudaki açıklamalar diğer bölümlere nispetle daha teferruatlı bir şekilde verilerek örneklerle desteklenmiştir. Kafiye, sanatlar ve bedî bahisleri ise aruz bahsine göre nispeten daha yüzeysel açıklanmıştır.

Şiirde sözün çeşitli benzetmelerle ve süslü bir şekilde kullanılmasının öneminden bahseden Ali Cemaleddin, kitabının *şanâyi'-i şî'riyye ve 'ilm-i bedî'* bölümünde ilk olarak *tarşî'* sanatını ele alıp bu sanatın tanımını şu şekilde vermektedir: “*Tarşî' luğatda bir nesneyi mücevherât ile tezyîn eylemege ve ıştılâhd a kelâm-ı menşûr veyâ manzûmda olan elfâzı birbirine muvâfiğ ve vezn ü hurûfda mu'tâbîğ bir şûretle terkîb itmege dinür*” (Ali Cemaleddin, 1291: 120).

Yazar, aruz ve kâfiye bahislerinde olduğu gibi *şanâyi'-i şî'riyye ve 'ilm-i bedî'* bahsinde de önce söz konusu terimlerin sözlük anlamlarını verip

ardından bu kelimelerin terim anlamlarına ve açıklamalarına geçmektedir. Bu bölümdeki açıklamalar aruz bahsindeki kadar teferruatlı olmamakla birlikte diğer bahislerde olduğu gibi örnek beyitler ve zaman zaman da şiirlerle desteklenmektedir.

Çeşitli edebî sanatlar açıklanırken söz konusu sanatın ayrıntılarına girilerek, o sanatın küçük farklardan kaynaklanan alt başlıklarına da değinilmektedir:

“(Tecnîs)

Şi’rde iki kelimeyi kıra’at ve kitâbetde birbirine beñzetmege dinüp bu dağı yedi nev’dir

(Nev’-i Evvel Tecnîs-i Tām)

(Tecnîs-i Tām) şi’rde iki veyâ ziyâde elfâzîñ birbirine telaffuzda ve kitâbetde ve harekât ve sükunâtda ve ‘aded-i hurûfda müttefik ve faқаt ma’nâca muhtelif olmasına dinür ki reng ma’nâsında olan (al) ve (ağz) it müfâdındaki (al) mişâlleri gibi

(Beyt)

Düşmenin Behrâm-veş kör olup olsa yiri gür

Nola çün sen Husreva kâr itmege yüz tıtdı kâr ...” (Ali Cemaleddin, 1291: 121).

Eserde “şanâyi’-i şi’riyye ve ‘ilm-i bedî” başlığı altında ele alınan sanatlar şunlardır: Tarşî’, Tecnîs, Şan’at-ı Tıbâk u Tezâd, Seci’, Teşbihât, İhâm, İsti’âre, Mürâ’atü’n-Nazîr, Muhtemelü’z-Zıddeyn, Te’kidü’l-Medh Bimâ Yüşbihü’z-Zemm, El-Medhü’l-Müvecceh, İltifât, Mütezelzil, İstidrâk, Leff ü Neşr, Ta’accüb, Serika, İtirâz-ı Kelâm Kable’t-Tamâm, Mütelevvin, Câmî’ü’l-Kilem, İrsâl-i Meşel, Zü’l-Kâfiyeteyn, Zü’l-Kâfiyeteyn-i Maḥcüb, Tecâhülü’l-‘Arif, Su’âl, Cevâb, Tensiku’s-Sıfât, Siyâkatü’l-A’dâd, Şan’at-ı Cem’, Cem’-i Tenhâ, İğrâk, Tefsîr-i Celî, Tefsîr-i Ḥafî, ‘Aks, Maḥlûb, Maḥlûb-ı Ba’z, Maḥlûb-ı Mücennaḥ, Maḥlûb-ı Küll, Reddü’l-‘Acz ‘Ale’s-Şadr, Reddü’s-Şadr ‘Ale’l-‘Acz, Hüsnu’t-Ta’lîl, Hüsnu’l-Maḥla’, Hüsnu’t-Taleb, Muḥatta’, Mülemma’, Muvaşşal, Ḥazf, Menḫûḫ, Muşaf, Raḫtâ, Ḥayfâ, Müveşşah.

Burada örnekleriyle birlikte açıklanan sanatların lafzî ve mânevî sanatlar gibi bir tasnife tabi tutulmaksızın yazarın tercihleri doğrultusunda sırayla esere alındıkları görülmektedir.

Ali Cemaleddin, Müveşşah bahsinden hemen sonra “(Tarşî’)den buraya kadar ya’ni (Müveşşah)a kadar olunan ta’riflerde mişâl olarak yazılmış olan ebyât Sürûrî merḫûmuñ kaşidesi olup bu şanâyi’i câmî’ bulduğundan anıñ zikri münâsib görülmüşdür” (Ali Cemaleddin, 1291: 144) ifâdeleriyle kitabın son bölümündeki şiir örneklerinin Sürûrî’ye ait olduğunu bildirmektedir.

Yazar, “Aşḫâb-ı mü’tâla’aya ḡayr-ı mestür oldığı vechile fuşehâ -yı belâgat-efzâ-yı pişin kelâm-ı manzûm ve maḫâl-i mevzûnı aḫsâm-ı müte’addideye ba’de’t-taḫsîm zirde muḥarrer birḫaḫım isimler ile tevsîm ve ta’yîn eylerler” (Ali Cemaleddin, 1291: 144) sözlerinin ardından Münâcât, Na’f, Medhiyye, Hicviyye, Faḫriyye, Firâḫiyye, Gazel, Beytü’l-Gazel, Şâh Beyt,

Taḥalluṣ, Kaşīde, Meşnevî, Musammaʿ, Teşbīb, Nesīb, Muşarraʿ, Şerūd, Mümālaḫa, Mūnaḫḫaḫ, Nazīre, Mükerrer, İrticāl, Mūtenāfir, Sehl-j Mūmteniʿ, Nakīşa, Taẓmīn, Murabbaʿ, Muḫammes, Müseddes, Müsebbaʿ, Müsemmen, Mütessaʿ, Muʿaşşer, Tercīʿ-i Bend, Şarkı, Müstezād, Kıtʿa, Rubāʿi, Maṭlaʿ, Müfred, Muʿammā, Luğaz gibi nazım türleri ve şekilleri hakkında örneklerle bilgiler vermektedir:

“(Naʿt)

(Naʿt) medḫ-i Resūl ʿaleyhiʿs-selām ḫaḫḫında nazm olunan kaşīdedir

(Licenābi Vāşıf)

*Derūnumda fırāḫıñıla elem var yā resūlallāh
Göñülde iştiyāk-ı dembedem var yā resūlallāh*

*Temevvücgāh-ı ʿaşkıñda kemīne-ḫatreyim ammā
Nihān ḫūn-ābe-i giryemde yemm var yā resūlallāh*

*Derūnum yaralandı ḫançer-i ʿaşk-ı mecāziyle
Dilimde bir oñulmaz zaḫm-ı gam var yā resūlallāh*

*Ne yüzle eyleyem daʿvā-yı ʿaşkıñ her nefes dilde
Hezārān ārzū-yı mültezem var yā resūlallāh...*” (Ali Cemaleddin, 1291: 145).

“(Gazel)

(Gazel) vezn ü kaşīyede mütteḫid bulunan ebyāta dinür ki beş beytten dūn olmayup on beyti de tecāvüz itmez ve meʿālī maḫbūb u maḫbūbeniñ ḫaḫt u ḫāliyle şekl ü şemāʿilini vaşfdan ʿibāretdir

(Licenābi Fıḫnat)

*Neşve-i cām-ı maḫabbetle göñül cūş eyler
Çekilen derd ü gamı cümle ferāmūş eyler*

*Bir niğehle ḫomadı derdimi taḫrīre maḫal
Çeşm-i mestīñ nice güyāları ḫāmūş eyler*

*Ḫıl ḫazer alma şaḫtın ʿāşık-ı zārīñ āhiñ
Seni bir şūḫ-ı sitem-kāra felek düş eyler*

*Hāle-i māḫ gibi sīneye çekmiş mihri
Bezm-i vuşlatda o kim yāri derāgūş eyler*

*Sen hemān gülşen-i ḫüsnünde fiğān it çü hezār
Fıḫnatā derd-i diliñ belki o gül gūş eyler*” (Ali Cemaleddin, 1291: 147-148).

Ali Cemaleddin eserinin sonunda *Luğaz* hakkında bilgi ve bir lugaz örneği verdikten sonra “*Temmetü’l-Kitāb Bi’avnillāhi’l-Meliki’l-Vehhāb*” (Ali Cemaleddin, 1291: 168) ibaresinin ardından “*Tārīḥ-i Kitāb*” (Ali Cemaleddin, 1291: 168) başlıklı bir manzumeye kitabının son bölümünü de bitirmektedir. Eserin sonunda ise 7 fasiküllük bir aruz cetveli mevcuttur.

Tārīḥ-i Kitāb kısmında kitabını bitirmesi kendisine nasip olduğu için Allah’a hamd eden yazar, özellikle Türkçe imlâ ile bir aruz kitabı yazdığını eserin başında olduğu gibi vurgulamaktadır. Ali Cemaleddin, *eğer beyitler mânâ yönünden zevksiz gelirse unutulmasın ki ben hüner göstermek için değil bahirleri ima için bu beyitleri yazdım, asıl olan bahirler ve vezinlerdir*, hatırlatmasını yapmaktadır. Buradan hareketle kitapta müellifi belli olmayan beyitlerin Ali Cemaleddin’e ait olduğunu söylemek mümkündür. Hataları için özellikle eserini örnek aldığı Molla Câmî’den af dileyen yazar, maksadının okuyanların hayır duasını almak olduğunu ve bu fâni dünyada, en nihayet, talep edilecek şeyin bu olduğunu söylemektedir.

Ali Cemaleddin tarafından Türkçe bir aruz kitabı oluşturmak gayesiyle yazılan ve muhtevası tanıtılmaya çalışılan *Arûz-ı Türkî* ile ilgili sonuç olarak şunlar söylenebilir:

Söz konusu eser, bir belâgat kitabı olmaktan çok yazarının da ifade ettiği gibi bir edebî bilgiler ve daha çok da bir *aruz* kitabı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ali Cemaleddin, meânî, beyân gibi belâgatın temel kollarından ya da yine belâgatla doğrudan alâkalı olan fesâhat, garâbet, tenâfür gibi unsurlardan hiç söz etmemektedir. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi şiiri güzel gösterecek olanın edebî sanatlar olduğu kanaatinde olan yazar, edebî sanatlarla ilgisi dolayısıyla kitabının son bölümüne *Şanâyi’i Şi’riyye ve ‘İlm-i Bedî’* adını vermiştir. Yazar bu bölümde sanatları lafzî, mânevî gibi ayrımlara tâbi tutmaksızın örnekleriyle açıklama yoluna gitmiştir. Hatta ayrı bir başlık vermeden “nazım şekilleri ve türleri” bahsine de geçmiştir. “Nazım şekilleri ve türler” de yazar tarafından tıpkı edebî sanatlar gibi örneklerle açıklanmıştır.

Aruz ağırlıklı olduğunu söylediğimiz eseri bu yönden değerlendirdiğimizde eserin, aruz konusunda gerçekten geniş bilgiler verdiği görülmektedir. 168 Sayfa olan eserin ilk 105 sayfasının ve sondaki 7 fasikülün aruz konusuna ayrılmış olması da bunun bir göstergesidir. Günümüzdeki aruzla ilgili ilmî eserlerde çok fazla karşılaşmadığımız pek çok terim *Arûz-ı Türkî*’de karşımıza çıkmakta ve ayrıntılarıyla izâh edilmektedir. Aruzla ilgili terimler, tüm tef’ileler, bahirler ve vezinler ayrıntılı olarak açıklandıktan sonra mutlak suretle örneklendirilmektedir. Bir beyitle ya da beytin yanı sıra bir de bütün bir şiir örneğiyle konunun anlatımı zenginleştirilmiştir. Yazar, Arap ve Acem aruzlarındaki farklı ya da müşterek kullanımlara da göndermeler yapmıştır. Verilen örnekler mutlak suretle takti ile gösterilerek hem tef’ilelerin nasıl ayrılması gerektiği hem de telaffuzun nasıl olması gerektiği konusunda okuyucu yönlendirilmiştir. Kitabın en sonunda yer alan 7 ayrı fasikülde ise kitapta bahsedilen tüm aruz vezinleri bir “aruz cetveli” üzerinde gösterilmiştir.

Eser, başta *aruz* olmak üzere *kâfiye*, *edebî sanatlar*, *nazım şekilleri* ve *türlerinden* oluşmaktadır. Özellikle “*aruz*” konusunda çalışanlar için önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkan eser, *kâfiye* ve *edebî sanatların* yanı sıra *nazım şekilleri* ve *türleriyle* ilgili de örneklerle zenginleştirilmiş bilgiler içermektedir. Muhtevasında yer alan ve ayrıntılı olarak izah edilen pek çok terim dolayısıyla eserin, terim sözlükleri için de önemli bir kaynak olacağını söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

Ali Cemaleddin (1291), *‘Arûz-ı Türkî, ‘İlm-i Kavâfî, Şanâyi’-i Şi’riyye ve ‘İlm-i Bedî’*, İstanbul.

COŞKUN, Menderes (2003), “Edebî Terimler ve Aruzla İlgili Bir Eser: Alî b. Hüseyin Hüsâmeddîn Amâsî’nin Risâletün Mine’l- Arûz ve Istılâhı’ş-Şi’r’i”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 8, s. 97-130.

ÇETİN, Nihad M. (1991), “Arûz”, *TDVİA*, C. 3, s.424-437.

DİLÇİN, Cem (1999), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yay., Ankara.

DOĞAN, Ahmet (2005), *Açıklamalı ve Örneklî Aruz Bilgisi*, Akçağ Yay., Ankara.

İPEKTEN, Haluk (2001), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yay., İstanbul.

ÖZTÜRK, Erdem Can (2010), *‘Alî Cemâleddîn ‘Arûz-ı Türkî, ‘İlm-i Kavâfî, Şanâyi’-i Şi’riyye ve ‘İlm-i Bedî’ (İnceleme – Metin – Sözlük – Tıpkıbasım)*, Yozgat. (Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.)

SARAÇ, M. A. Yekta (2007), *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, 3F Yay., İstanbul.

---- (2007), *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye*, 3F Yay., İstanbul.

TOLASA, Harun (1981), “18. Yüzyılda Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü Müstakimzâde’nin Istılâhâtü’ş-Şi’riyye’si”, *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. 221-229.

---- “18. Yüzyılda Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü Müstakimzâde’nin Istılâhâtü’ş-Şi’riyye’si II”, *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXIV-XXV, s. 363-380.

YETİŞ, Kâzım (1996), *Tâlim-i Edebiyat’ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sâhasına Getirdiği Yenilikler*, A.K.M. Yay., Ankara.

---- (2006), *Belâgattan Retoriğe*, Kitabevi Yay., İstanbul.

